

Янковська Ж.О.,

Національний університет «Острозька академія»

РОСЛИННА СИМВОЛІКА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: ПОЛІСЕМАНТИЧНІСТЬ СИМВОЛУ ВЕРБИ

Український фольклор у своїй основі має давні пласти вірувань і світогляду слов'ян, тому до сьогодні у народних словесних текстах повноцінно співіснують символи, що відповідають демонологічному та міфологічному баченню світу нашими предками.

Причому, досить цікавим є феномен окремих фольклорних символів, які, набираючи нових значень у похристиянський період, тобто, стаючи полісемантичними, не втрачають і значень старих, мало того, безболісно співіснують із ними, вступаючи не лише у синонімічні, але і в антонімічні зв'язки.

В останнє десятиліття з української етнографії та фольклористики з'явилося дуже багато цікавих досліджень в цьому напрямку, проте фольклорна символіка взагалі і рослинні символи, зокрема, ще досліджені недостатньо, однобічно, іноді згадуються лише принагідно та фрагментарно. В цьому плані можна згадати дослідження Г.Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях», де подано апокрифічні легенди, в яких використано в основному нашу християнську символіку. М.Дмитерка. Л.Іваннікової. Г.Лозко, Я.Музиченко. О.Шлапак «Українські символи», де коротко зроблено спробу потрактувати деякі рослинні символи, а також книгу А.Кондратюка «З вишневого саду» більше звернено увагу на символіку квітів.

Більш наближеною до теми є стаття М.Молохи «Мифологическая языческая и христианская символика вербы в восточнославянских и польских фразеологизмах», проте у ній подано фрагментарне і дещо поверхневе трактування символу верби у різних слов'янських народів, не заглиблюючись у полісемантичність його в українській фольклорній традиції.

Спробу проаналізувати той чи інший фольклорний символ принагідно при описі обрядів роблять такі дослідники, як С.Килимник у монографії «Український рік у народних зви-

чаях в історичному освітленні» та К.Сосенко у праці «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора». Але названі дослідження не мають системного характеру, якщо брати до уваги саме вищезазначену тематику.

Тема «Рослинна символіка в українському фольклорі» є дуже широка, тому в даному випадку спробуємо проаналізувати полісемантичний символ верби в українській фольклорній традиції. Уже на початку аналізу можна стверджувати, що цей символ має розгалужену як синонімічну, так і антонімічну семантику. Антонімічність (протилежність) у поясненні цього символу пов'язана насамперед із дохристиянськими та християнськими віруваннями.

Одухотворяючи всю природу, слов'яни поклонялися добрим і злим духам, які жили у священних галях, біля священних криниць, дерев, часто незвичайної величини і форми, особливо з глибокими дуплами. Згадаймо, як, наслідуючи народні перекази, Л.Українка у «Лісовій пісні» зображує зимовим прихистком Мавки саме стару вербу. Згідно із давніми українськими повір'ями можливі й такі метаморфози, як перетворення людей у дерева. Наприклад, існує повір'я, згідно з яким не можна купатися до весняного Миколи (22 травня за новим стилем), бо з людини виросте верба. Існують і вірування про те, що людська душа за певних умов може переселятися в дерево. Зокрема, цей мотив широко розповсюджений у казках. Як приклад можна навести казку «Калинова сопілка» [3;171], де бабина дочка підступно вбиває дідову дочку, але там, де проллялася її кров, виростає калина. Зроблена сопілка з цієї калини промовляє людським голосом. У вербу ж традиційно переселяється, як правило, душа матері. Тому плакуча верба - символ смутку.

Російський дослідник А.Афанасьєв у своїй монографії «Поэтические воззрения славян на природу» зазначав, що верба у слов'ян мала благодатний вплив на дітонародження (мабуть, тому що сама розмножується дуже легко і швидко), зважаючи на цю властивість, бездітні жінки часто молились до неї, бажаючи і їм подарувати можливість мати дітей [1;505].

Існують згадки про те, що в Румунії ще до кінця XIX ст. зберігався звичай вінчати незаміжніх дівчат-покриток біля верби, аби дитина не вважалася позашлюбною. Під час цього дійства дві найстарші жінки в селі заплітали дівчині косу, як заміжній жінці, з ритуальними замовляннями тричі обходили вербу [5;131].

Верба дуже поширена на всій території України, існує

близько сорока її видів. Можливо, через це вона широко і різноманітно використовується як символ в українській фольклорній традиції. Мабуть, завдяки цьому виникло й прислів'я «Без верби і калини нема України». Це дерево найпершим розпускається весною, очевидно, це і стало причиною того, що навкруг нього у давнину водили хороводи молодіжні гурти, співаючи гаївки при її зустрічі.

Верба, як і вода, є символом здоров'я, життєвої сили. Тому в прислів'ях та приказках ці символи часто поєднуються (Де верба, там і вода, або Там криниця, де вербиця) [6;123]. Мало того, дерев'яні відра для збереження води робили саме із верби, оскільки її деревина виділяє специфічні речовини, які знезаражують, дезинфікують воду. В такій посудині вона довго зберігається холодна і свіжа. Верба може символізувати також одруження, поєднання або ж, навпаки, розлучення двох закоханих. Тому часто закохані зустрічаються «під вербами», які ховали їхнє кохання від злого ока. Ці мотиви також можна простежити у таких піснях, як «Вербовая дощечка», «Кругом греблі шумлять верби» - пісня Марусі Чурай, де верба - символ розлучення.

Разом з тим верба символізує ще й гнучкість, здатність легко приживатися в будь-яких умовах. Завдяки цій її прикметі, очевидно, й виникло прислів'я «Дівчина, як верба: де посадиш, там і приживеться» або «Верба - як трава лугова: ти її покоси, а вона знов буде рости» і т. п.

Саме вербу здавна українці використовують, аби зняти із себе порчу, зцілитися, позбутися хвороби, очиститися. Для цього скидають із себе пояс і підперізають ним вербу, вважаючи, що все погане разом з поясом переходить на неї. У більш давні часи як пояс використовували солом'яне перевесло. Цей обряд походить ще із часів, коли слов'яни обожнювали природу, а тому дерева для них були такими ж живими істотами, як і вони самі.

Проте іноді у прислів'ях і в приказках верба є символом чогось пустого, несерйозного, такого, що не варте уваги, а іноді й просто символом сказаної дурниці чи нісенітниці. Таке бачення більш за все походить від того, що верба - дерево «пустотіле», найчастіше із дуплом всередині, тобто без сутності, тому її майже ніколи не можна було використати для об'ємних дерев'яних виробів («Верба товста та пуста», «Дарма, верба, що груш нема, аби зазеленіла»). Про дитину, яка постійно робить шкоду кажуть, що «За нею золоті верби ростуть», а про людину, яка говорить нісенітниці - «Наговорив, що на вербі ростуть грушки, а на осіці - кислиці».

Існує й іншого плану символіка. В українців дуплисті трухляві верби, які ростуть над водою або в «нечистому місці», зокрема, біля водяного млина, є пристанищем чортів та іншої нечистої сили. Але такі дерева і не зрубували, аби не потривожити цих істот, що можуть тоді наробити шкоди людям. Саме тому і кажуть: «Причепився, як чорт до сухої (старої) верби». В окремих регіонах України стара верба є символом старості, глухоти, німоти і навіть смерті.

У християнській традиції верба використовується на Вербну Неділю, перед Великоднем, коли у церкві освячують її гілочки, замінивши нею пальмове гілля, яким зустрічали Спасителя при вході в Єрусалим. Після освячення «били» нею дітей, подекуди і дорослих, примовляючи відомі усім замовляння: «Не я б'ю, верба б'є, за тиждень - Великдень, уже недалеко червоне яечко», або «Будь великим, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля». У цих замовляннях верба разом із водою є символом здоров'я, сили. Пов'язуючи цей символ із дохристиянською традицією, Галина Лозко зазначає: «Звичай святити вербу запозичений християнською релігією з астрального культу наших предків. Верба символізує прадевево життя, так само як Чумацький шлях. Недарма верби завжди садили обіч шляхів, за космогонічними уявленнями народу, наша Галактика є початком утворення Всесвіту, берегом космічного океану. Обряд хльоскання вербою означає поєднання людини з Космосом, можливість відновлення сили і здоров'я» [4;115]. Виявляється, що цей звичай – бити вербою – це дохристиянський, він пов'язаний, за словами О.Таланчук «із віруванням, що енергія від ритуального биття передається тому, кого б'єш. Отож, очевидно, такий удар здатний був розбудити життєву силу людини або тварини. Напевне, саме тому освяченими галузками виганяли пастися худобу в день святого Юрія, сподіваючись на добрий приплід і захищаючи її таким чином від лиха та хвороб» [7;351]. Ця ж дослідниця підкреслює: «Як світове дерево, верба уособлює і життя, і смерть. На вербі «знаходять» дітей. У сербському обряді перше зістрижене волосся дитини хрещений батько ніс до верби. Українські дівчата закопували під вербою своє вичесане волосся. Усе це залишки давнього ритуалу жертвоприношення, які було переосмислено в нових життєвих обставинах. Верба виступає в ролі світового дерева у загадці про дорогу : «Лежить верба посеред села: як встане, до неба дістане» [Там же]. Г.Лозко також наголошує, що «відварами вербового гілля зна-

харі лікували князівським дружинникам рани; шанували її й запорізькі козаки за цю властивість «склеювати рани» [4;117] Очевидно, саме звідси походить синкретична символіка свяченої верби при різноманітному її використанні. Адже в народі побутують повір'я, що, кинувши гілочку свяченої верби проти вітру, можна зупинити грім, блискавку, град (саме як оберіг від грому і блискавки її тримали у хаті, ставлячи у кутку на покутті або закладаючи за ікони). Гілочку свяченої минулорічної верби господині подекуди кидають на жар, коли гніять паску в печі. Наваром свяченої верби вмивалися дівчата, аби бути гарними, у такому наварі купали дітей, хворих. Це пов'язано, насамперед із тим, що верба має ось цю енергію космосу, здоров'я, а також речовини, які потамовують біль. У нетрадиційній медицині відомо, що відваром із однорічних вербових гілочок лікують ревматизм.

У своїй праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» Г.Булашев зазначає, що верба також «належить до проклятих Богом дерев... Проклята вона Богом за те, що з неї було зроблено цвяхи, якими «жиди» збивали хреста для розп'яття Спасителя» [2;318]. Такі апокрифічні легенди були записані ним в Ушицькому повіті на Вінниччині.

Отже, як бачимо із вищезазначеного, верба в українській фольклорній традиції є полісемантичним рослинним символом, який зосереджує в собі різноманітну синонімічну та антонімічну символіку, до того ж, часто синкретичного характеру.

Література

- 1.Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1868. – Т.2.
- 2.Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.,1992.
- 3.Калинова сопілка. Антологія української народної творчості. – К., 1989.
4. Лозко Г. Деревя та куші // Дмитренко М., ІванніковаЛ.,- Лозко Г., Музиченько Я., Шалак О. Українські символи. - К.,1994.
5. Молоха М. Мифологическая языческая и христианская символика вербы в восточнославянских и польских фразеологизмах //Etnoligwistyka. – Lublin, 1999.
- 6.Прислів'я та приказки /За редакцією С.В.Мишанича. – К., 1989.
- 7.Таланчук О. Верба // 100 найвідоміших символів української міфології. – К., 2002.